ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՀԱՒՈՒՑ ԹԱՌ
ԿԱՄ
ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ.— Հաւուց (երբեմն գրըւած Հայոց) Թառ Վանքը կը գտնուի Այրարատ նահանգի Գառնի կամ Մազազ գաւառին մէջ, Հաւուց Թառ գիւղին մօտ։ Ունէր հինգ եկեղեցիներ, Ս. Կաթողիկէ, Ս. Ամենափրկիչ, Ս. Կարապետ, Ս. Աստուածածին և Ս. Յարութիւն.— Այրարատ, էջ 354։ Յովսէփեանց, Հաւուց Թառ, Երուսաղէմ, 1937, էջ 25, 30։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.— Մխիթար Այրիվանեցիի համաձայն, ԺԱ. դարու՝ սկիզբը (1001–1010) «Գէորգ իշխան Քեղւոյս շինած է Հաւուց Թառ Վանքը.— Պատմ., էջ 57։

Իսկ հին արձանագրութիւն մը կը տեղեկացնէ թէ, 1013 թուին Գրիգոր Մագիստրոս վերստին շինած է Հաւուց Թառի Ամենափրկիչ կոչուած եկեղեցին.— Յովսէփեանց, Հաւուց Թառ, էջ 2։

Մինչև յաջորդ դարու երկրորդ կէսը սակայն չկան պատմական յիշատակութիւններ այս վանքի մասին։

Յիշեալ շրջանին, Յովսէփ՝ վկայ, նահատակուած Դուինի մէջ 1170 թուին, կը բերուի և կը թաղուի հոս, Ջաւախի որդի Սարգիսի ձեռքով.— Հաւուց Թառ, 18։

Ինչ որ այստեղ ցոյց տուաւ Հյում, պիտի եզրակացնէ մեր իմաստասէրը, նորոգելու համար էր միայն հին դժուարութիւն մը, ցցուած՝ Աստուծոյ ու Ս. Գրական ըմբռնումին դիմաց, անտեսելու համար Ս. Գրական իմաստասէրներու տեսակէտները թէ այս դժուարութիւնը չի կրնար յարուցուիլ իրենց մասին ունեցած Ս. Գրական ըմբռնումին դէմ։

Թրգմ. Վ. Ա. Գ.
եւ Ա. Ս. Պ.

H. A. WOLFSON
Harvard University

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 5)

Յաջորդ դարուն հետ կը սկսի յիշատակութիւնը Հաւուց Թառի վանահայրերուն, որոնց ցուցակը, աւելի կամ պակաս ընդհատներով, կը կազմուի այսպէս.

1.— Պօղոս Վարդապետ, 1214.— *Այս ժամանակ Վանքին մէջ նշանաւոր էր Եղիա Վարդապետ, որ աւելի կանուխ (1208ին) մասնակցած էր Լօռիի հաւաքոյթին։ Սա Հաւուց Թառի մէջ կանոն դրած էր որ ժամապաշտութեան պահուն ամէնքը միաբերան երգեն, ցած կամ բարձր, և զիրար չհարստահարեն.— Կիրակոս, էջ 84։ Ազգապատում, էջ 1576–7։ Յիշտ. Ձեռ., Թ. 343։*

2.— Մխիթար Եպիսկոպոս, 1284–96։ *Ինքն ալ ստորագրած է Ստ. Օրբէլեանի ձեռնարկը Գր. Անաւարզեցիի դէմ, 1296ին.— Օրբէլեան, Բ., էջ 209։ Հաւուց Թառ, 24։*

3.— Տէր Յովհաննէս Առաջնորդ, 1297?–1321։ *Իր շրջանին, Տիրատուրի որդի Կարապետ և ամուսինը՝ Եսուկան կը շինեն Ս. Կարապետի անուան փոքր եկեղեցին.— Հ. Թառ, 25։*

4.— Տէր Աթանաս, շ. 1350.— *Հ. Թառ*, 26

5.— Զաքարիա Արքեպիսկոպոս, 1428–43.— *Մասնակցած է Վաղարշապատի ժողովին, 1441 թուին, և գործօն դեր կատարած է Կիրակոս Վիրապեցիի ընտրութեան և պաշտօնանկութեան մէջ.— Ազգապատում, էջ 2106, 2124։ Հ. Թառ, 30։ Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Ա., Թ. 316։*

6.— Յովհաննէս Եպիսկոպոս, 1465–87.— *Նօտարք, էջ 221։ Այրարատ, էջ 357։*

7.— Զաքարիա Եպիսկոպոս, 1487 *թուին գնած է վանքին մօտակայ Ինը գիւղեր, և հողը վաւերացնել տուած է Շահ Իսմայէլին (1499–1525) յատուկ հրովարտակով.— Այրարատ, էջ 357։ Հ. Թառ, 31։*

8.— Նաթանայէլ Եպիսկոպոս, 1510?.— *Հ. Թառ, էջ 22, 31։ Յիշտ. Ձեռ., էջ 663։*

9.— Համազասպ Առաջնորդ, 1530?.— *Հ. Թառ, 31։*

10.— Զաքարիա Առաջնորդ, 1570?.— *Նոյն, անդ։*

11.— Սահակ Եպիսկոպոս, 1602.— *Հ. Թառ, 32։*

12.— Մանուէլ Եպիսկոպոս, + 1605.— *Նոյն, անդ։*

digitised by A.R.A.R.@

13. — Համազասպ Եպիսկոպոս, 1606?–1619, *այր խոհեմ և ճարտարաբան*. — *Ա. Դաւրիժեցի*, 1896, *էջ* 298։ *Այրարատ*, *էջ* 357։ *Հ. Թառ*, 32։

Իր օրով, 1618ին, Մեսրոպ Դպիր Խիզանցի վերստին կազմած է Իգնատիոս Գրչի 1214ին օրինակած մեծադիր Աւետարանը. — S. Der Nersessian, Man. Arm. Illustrés, Paris, 1937, p. 174:

14. — Մկրտիչ Եպիսկոպոս, 1629. — *Այրարատ*, 357։ *Հ. Թառ*, 32։

15. — Սիմէոն Վրդ. Ջուղայեցի, 1648?–+ 1657. — *Աշակերտ Փիլիպպոս Կաթողիկոսի*։ *Գրած է գրուատական ոտանաւոր մը Հաւուց Թառի մասին*. — *Հ. Թառ*, *էջ* 32, 97։ *Դաւրիժեցի*, *էջ* 405–7։

16. — Յովհաննէս Եպիսկոպոս, 1658. — *Հ. Թառ*, 33։

17. — Մատթէոս Վրդ. Ջուղայեցի, *որդի Գրիգորի*, 1658–73. — *Ջամբռ*, *էջ* 279։ *Այրարատ*, 357։ *Հ. Թառ*, 33։

18. — Մարկոս Վրդ. Ջուղայեցի, 1679. — *Այդ թուականի Յունիս 4ին մեծ երկրաշարժ մը կ՚աւերէ Այրարատեան երկիրը, կը փլցնէ նաև Հաւուց Թառ Վանքը*. — *Հ. Թառ*, 33։

19. — Ստեփանոս Վարդապետ, 1696?–1707?. — *Այրարատ*, 357։ *Հ. Թառ*, 33։

20. — Մաղաքիա Վարդապետ, 1708–45. — *Իր առաջնորդութեան շրջանին, 1721ին, Աստուածատուր Կաթողիկոս կը ձեռնարկէ երկրաշարժէն քանդուածներուն տեղ նոր եկեղեցիի մը շինութեան, բայց Լեզգիներու արշաւանքին պատճառով կը ստիպուի կիսատ թողուլ և փախչիլ*. — *Այրարատ*, 357։ *Ջամբռ*, 279։ *Հ. Թառ*, 33։

21. — Յովհաննէս Վարդապետ, 1745 — *Ջամբռ*, 279։ *Հ. Թառ*, 34։

22. — Ազարիա Վարդապետ, 1745–55. — *Լեզգիներու երկրորդ արշաւանքի ընթացքին* (1755) *Վանքը բոլորովին կ՚անշքանայ և կ՚աւերուի. իսկ Ամենափրկիչ կոչուած սրբութիւնը կը փոխադրուի Էջմիածին*. — *Ջամբռ*, 279–80։ *Հ. Թառ*, 34։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — *Հաւուց Թառը թափուր չէ եղած մշակութային գործիչներէ, որոնց արդիւնքներէն քիչ բան մը միայն մնացած է դժբախտաբար։ Ծանօթ են հետեւեալները*.

Ա. — *Իգնատիոս Նշ. Գրիչ եւ Մանրանկարիչ*, 1214*ին օրինակած և նկարազարդած է* Աւետարան *մը, Թադէոս Քահանայի պատուէրով, որ նուիրած է զայն Հաւուց Թառ ուխտին*. — *Ցիշտ. Ձեռ*., *Թ*. 343։ S. Der Nersessian, Man. Arm. Illustrés, Paris, 1937, p. 4, 172–4:

Բ. — *Գրիգոր Գրիչ*, 1297–8, *որդի Մխիթարիչի և Մամխաթունի, աշակերտ Աբրահամի. օրինակած է*,

1. — Աւետարան, 1297*ին*, *որուն ստացողներն են եղած Քուրթ և իր ամուսինը՝ Աղեր*. — *Հ. Թառ*, *էջ* 24, 90։

2. — Սաղմոսարան, 1298*ին*, *Սարգիս կուսակրօն քահանայի խնդրանքով*. — *Հ. Թառ*, *էջ* 24–5, 91։

Գ. — *Սարգիս Քահանայ, Թուղթ պատրաստող*, 1423*ին օրինակուած Մաշտոցին թուղթը պատրաստած է*. — *Ցիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Ա*., *Թ*. 316։

Դ. — *Դաւիթ Քահանայ, Գրիչ, որդի Վարդանայ*, 1423*ին աւարտած է օրինակութիւնը* Մաշտոցի *մը, և ընծայած է Հաւուց Թառի եկեղեցիին*. — *Նոյն. անդ*։

Ե. — *Ստեփանոս Աբեղայ, Գրիչ*, 1458–71, *որդի Յովհաննէսի և Էմինի. օրինակած է*,

1. — Շարական, 1458*ին*, *բոլորգիր, Խլկեցի օրինակէ, Յովհաննէս Աբեղայի համար*. — *Ցիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Բ*., *Թ*. 131։ *Ձեռ. Ս. Ց*., *Թ*. 1635։

2. — Ճաշոց, 1464*ին*, *իր պատանեկութեան ընկեր Դանիէլ Վարդապետի խնդրանքով*։ *Կազմած է Յակոբ Քահանայ*. — *Հ. Թառ*, *էջ* 30, 92–3։ *Ցիշտ ԺԵ Դարի, Մասն Բ*., *Թ*. 258։

Գրչի յիշատակարանէն կը տեղեկանանք թէ այդ միջոցին Վանքին մէջ կը գտնուէին տասնեակ մը հոգեւոր աշակերտներ՝ կուսակրօն քահանաներ։

Ժամանակակից ուրիշ գրող մը, Մանուէլ Եպս. Ազիզբէկեան, Ամենափրկչին նուիրած իր Գանձին մէջ, Հաւուց Թառի զպրանոցը չափազանց գովեստով կը յորջորջէ «համալսարան». — *Հ. Թառ*, *էջ* 3, 89։ *Այրարատ*, 198։

3. — Աւետարան, 1471*ին*, *իր ծնողաց յիշատակին*. — *Ցիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Բ*., *Թ*. 395։

digitised by A.R.A.R.@

4. — Աւետարան, 1471ին, բոլորգրով. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Բ., Թ. 396։ Հ. Թառ, էջ 31, 93։

Ձ. — Գրիգոր Կրօնաւոր, Գրիչ, 1543ին աւարտած է օրինակութիւնը մէկ ժողովածուի. — Հ. Թառ, էջ 31, 93–4։

Է. — Խաչատուր Քհն. Երեւանցի, Ծաղկող, 1628ին ծաղկած է Ազարիա Գրչի օրինակած Ժամագիրք-Սաղմոսը. — Հ. Թառ, 32։

ԽՈՐԱՆԱՇԱՏ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Խորանաշատ Վանքը կը գտնուէր Արցախ նահանգի Փառիսոս գաւառին մէջ Ղուչալի գիւղին արեւելեան կողմը. — Բարխուտարեանց, Արցախ, էջ 322։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Խորանաշատ Վանքը շինուած է Վանական Վարդապետի ջանքերով, 1216–1222 թուականներուն։ Վանքը այդ անունը առած է, որովհետեւ կը պարունակէր բազմաթիւ մատուռներ, եւ գլխաւոր եկեղեցին, Սուրբ Աստուածածին, ունէր շատ մը խորաններ. — Կիրակոս, Վենետիկ, 1865, էջ 199։ Արցախ, էջ 323։

Խորանաշատ Վանքի առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Վանական Վարդապետ, 1216–51. — Շինող եւ Առաջնորդ Խորանաշատ Վանքին։ Կը վախճանի 1251 Մարտ 18ին եւ կը թաղուի, ըստ իր փափաքին, աղքատաց գերեզմանատան մէջ. — Կիր., էջ 199–200։

Վանական Վարդապետ եղած է համբաւաւոր ուսուցիչ մը։ Իր աշակերտներուն մէջ նշանաւոր հանդիսացան, Վարդան Արեւելցի, Կիրակոս Գանձակեցի, Առաքել Վարդապետ, Յովսէփ Վարդապետ, Գրիգորիս Վարդապետ, Ստեփանոս Աղթամարցի, Տէր Իսրայէլ եւ Պօղոս Քահանայ։

Խաղբակեան Ջալուլ իշխանին դուստրը՝ Վանենի, Խորանաշատի Ս. Աստուածածնին կը միաբանակցի, 1224 թուականին, նուիրելով Աւետարան մը. — Յովսէփեան, Խաղբակեանք, Գ., էջ 91։ Յիշտ. Ձեռագրաց, էջ 839։

2. — Պօղոս Քահանայ, 1251ին կը յաջորդէ իր հօրեղբօր՝ Վանական Վարդապետին։ Իր առաջնորդութեան շրջանին վարդապետական ուսման գլխաւոր կը կարգուի, Վանականի աշակերտ եւ ազգական, Գրիգորիս Վարդապետ. — Կիր., էջ 200։

3. — Պետրոս Վարդապետ, 1283. — Ոսկեան, Արցախի Վանքերը, էջ 156–7։

Ապա երկար ընդմիջում մը, որմէ ետք գտնելու կ'երեւին քանի մը անուններ, այսպէս.

4. — Տէր Բարսեղ Արքեպիսկոպոս, 1639–66. — Ոսկեան, էջ 158։ Բարխուտարեանց, Աղուանից Երկիր, էջ 176։

5. — Յովհաննէս Արքեպիսկոպոս, 1668. — Ոսկեան, էջ 159։

6. — Գրիգոր Արքեպիսկոպոս, 1669. — Նոյն, անդ։

7. — Յովհաննէս Եպիսկոպոս, 1683. — Արցախ, էջ 328։

8. — Իսրայէլ Արքեպիսկոպոս, 1764. — Ոսկեան, էջ 70։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Խորանաշատ Վանքի գրչագրական գործունէութենէն քիչ բան ծանօթ է. կան հետեւեալները.

Ա. — Ստեփան Աղթամարցի, Գրիչ, որդի Յովհաննէսի. 1243ին օրինակած է Խորանաշատի մէջ,

1. — Գիրք Առաքելոց, Գր. Աստուածաբանի. — Շողակաթ, էջ 199։ Յիշտ. Ձեռ., էջ 827–8։

2. — Յաղագս Աստուծոյ, Արիստոտէլի. — Քննթ. Գրոց Դ. Անյաղթի, Կոնիբիր, Թրգմ. Տաշեան, էջ 72–92։

3. — Յաղագս բան ունել եւ անասուն կենդանեաց, Փիլոնի. — Կարինեան, Ցուցակ, Թ. 2050։

Բ. — Գրիգոր Գրիչ, 1252ին օրինակած է ժողովածու մը, Բարերդցի Ստեփանոս Քահանայի համար. — Ոսկեան, էջ 155–6։

Գ. — Մարտիրոս Գրիչ, 1283ին օրինակած է Նարեկ մը. — Շողակաթ, էջ 205։

Դ. — Եսայի Գրիչ, 1630?–1639. — Օրինակած է յաջորդաբար,

1. — Սաղմոսարան, 1630?ին. — Ոսկեան, էջ 157։

2. — Ժողովածու, 1637ին, Աստուածատուր Քահանայի համար. — Նոյն, անդ։

3. — Աւետարան, 1639ին, Թումա Կրօնաւորի համար. — Նոյն, էջ 157–8։

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

digitised by A.R.A.R.@